

یوزف مارکوارت: *ایران‌شهر در جغرافیای بطلمیوس*، انتشارات طهوری، ۱۳۸۳، ترجمه دکتر مریم میراحمدی.

ایران‌شهر یا کشور آریایی‌ها، عنوانی است که ایرانیان در دوره ساسانی به سرزمین خود داده بودند. ردپای این مفهوم جغرافیایی را می‌توان در کتیبه‌های شاپور اول (در کعبه زردشت) و کرتیر (در نقش رستم) دنبال کرد. در این دو کتیبه اسامی ایالات و شهرهای اصلی ایران عصر ساسانی ذکر کرده است و می‌توان با توجه به آن، قلمرو سنتی شاهنشاهی ساسانی را بازسازی کرد. افزون بر این سنگ نوشته‌ها، منبع دیگری موجود است که تصویری مشابه از ایالات، مراکز آنها و شهرهای اصلی قلمرو ساسانیان به دست دهد. این اثر منحصر به فرد و ارزشمند متنی کوتاه به زبان پهلوی با نام *شهرستانهای ایران‌شهر* است و در اواخر عصر باستان گردآوری شده است. در اوایل دوره اسلامی مطالب اندکی به متن اصلی اضافه گردیده و در واقع آخرین بازنویسی آن در دوره خلافت عباسی (سده هشتم میلادی) صورت گرفته است.

شهرستانهای ایران‌شهر تقسیمات مختلف نواحی قلمرو ساسانی را بر می‌شمرد و فهرستی طولانی از مکان‌های جغرافیایی و اسامی شهرها ارائه می‌دهد. از این جهت برای بررسی جغرافیای اداری ساسانیان منبعی سودمند به شمار می‌رود. همچنین نویسنده ناشناس متن به شخصیت‌های افسانه‌ای و تاریخی که بناکننده شهرهای مختلف بوده‌اند می‌پردازد و اسامی پادشاهان ساسانی که شهری از خود به یادگار گذاشته‌اند را ذکر می‌کند. سرزمین ایران عصر ساسانی در این متن به چهار جهت جغرافیایی یا چهار ناحیه (کوست) شرق (خراسان)، غرب (خوربران)، شمال (اپاختر یا کپکوه) و جنوب (نیمروز) تقسیم شده که هر یک به ترتیب بیست و شش، نه، سیزده و نوزده شهرستان را شامل می‌شوند.

شباهت‌های موجود میان متن *شهرستانهای ایران‌شهر* با اثر موسی خورنی^۱، مورخ ارمنی معاصر با ساسانیان، با عنوان *جغرافیای موسی خورنی*، این نکته را به ذهن می‌رساند که متن رساله پهلوی، یکی از منابع مورد استفاده وی بوده است. خورنی در تالیف کتاب خود افزون بر متن *شهرستانهای ایران‌شهر* از کتاب *جغرافیای بطلمیوس* نیز سود می‌برده است. در واقع او سرزمین‌های ذکر شده در متن پهلوی را با نوشته بطلمیوس

^۱ از دیگر آثار وی می‌توان به *تاریخ ارمنستان* و ترجمه *زندگی اسکندر* از یونانی به ارمنی اشاره کرد. از این میان، کتاب *تاریخ ارمنستان* تا کنون سه بار و با مشخصات زیر به فارسی نیز ترجمه شده است:

- موسی خورنی، *تاریخ ارمنیان*، ترجمه ادیک باغداساریان، ناشر: مترجم، تهران، ۱۳۸۰
 - موسی خورنی، *تاریخ ارمنستان*، به اهتمام ابراهیم دهکان، انتشارات روزنامه افق اراک، اراک، ۱۳۳۱
 - موسی خورنی، *تاریخ ارمنستان*، ترجمه و مقدمه و حواشی گئورگی نعلبندیان، ایروان، ۱۹۸۴
- برای آگاهی بیشتر بنگرید به:
- حسین کیان راد، "گرایش به تاریخ عمومی در مکتب تاریخنگاری ارمنستان"، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، سال هفتم، ش ۱۲، مهر ۱۳۸۳، صص ۳۹-۳۵

مقایسه کرده و توضیحی نیز بر آن افزوده است.

در اواخر سده نوزدهم یوزف مارکوارت (۱۹۳۰-۱۸۶۴ م)، دانشمند و ایران‌شناس آلمانی بر آن شد تا کتاب ارزشمند موسی خورنی را همراه با توضیحات و تفاسیر منتشر نماید. تغییر نام یافتن بسیاری از شهرستان‌ها و مناطق تاریخی و یا از بین رفتن کامل آن‌ها در طول تاریخ، شرح و تفسیر مارکوارت بر این اثر جغرافیایی را ضروری می‌کرد. مارکوارت به دلیل شباهت‌های متعددی که رساله *شهرستانهای ایران‌شهر با جغرافیای موسی خورنی* داشت، تصمیم گرفت تا بر هر یک به طور مستقل شرح و تفسیری بنویسد. وی اصطلاح باستانی ایران‌شهر، برگرفته از متن پهلوی *شهرستانهای ایران‌شهر* را برای عنوان کتاب خود برگزید.

تسلط مارکوارت به زبان‌های ایرانی، ارمنی، یونانی، سریانی و تفسیر عالمانه وی بر متن شهرستانهای ایران‌شهر و جغرافیای موسی خورنی باعث شده تا کتاب ایران‌شهر وی اثری مرجع برای پژوهشگران بعدی محسوب شود. در ایران اثر مارکوارت به فاصله ده سال به صورت دو کتاب مجزا با عناوین *ایران‌شهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی*^۱ و *ایران‌شهر در جغرافیای بطلمیوس* توسط دکتر مریم میراحمدی به فارسی ترجمه شد. مطالب کتاب *ایران‌شهر در جغرافیای بطلمیوس* هشت ناحیه ماد، الیمایی (الی مائیس = خوزستان)، پارس، اریک (شرق ماد)، دریای هیرکان، اسکیت‌ها، بین‌النهرین و بابل را شامل می‌شود. مارکوارت با توجه به منابع و متون کهن و معاصر با موسی خورنی، برای هر یک از نواحی هشت‌گانه مطالب و توضیحاتی را ذکر می‌کند. از جمله منابعی که مارکوارت از آنها سود برده می‌توان به *سفرنامه هوآن - چوانگ* (گزارشی درباره مغرب زمین)، نوشته‌های جغرافی‌دانان و نویسندگان جهان همچون استرابو و آثار برخی از جغرافی‌دانان و مورخان عصر اسلامی همچون *ابن خردادبه*، *استخری*، *مقدسی*، *ابن رسته* و *یعقوبی* اشاره کرد. هر چند برخی از همعصران مارکوارت به شیوه مقایسه‌ای وی ایراد گرفته و سبک او را مورد نقد قرار می‌دادند اما با این وجود مارکوارت در تمامی آثارش این شیوه را دنبال کرد و همیشه به آن پایبند ماند.

مارکوارت برای کامل کردن نوشته خود، ملحقاتی به متن اصلی افزوده که مطالبی چون مرزبانان ارمنستان، حدود تاریخی کرمان، تخارستان (طخارستان)، سرزمین کابل و کابلشاه، قندهار و نواحی جیحون را در بر می‌گیرد. از این میان مبحث مربوط به تخارستان، مفصل‌تر از سایر موارد است.

از ویژگی‌های کتاب ایران‌شهر می‌توان به مشخص کردن استان‌های کلیسایی، شهرهای اسقف‌نشین، مقر مطران‌های مسیحی (نسطوری) و همچنین خط سیر نفوذ و ورود مسیحان در ایران عصر ساسانی اشاره کرد. مارکوارت در ضمن مقایسه متون و منابع متعدد، برخی مواقع به نکات جالبی بر می‌خورد. برای نمونه وی در می‌یابد که میان فهرست شهرهای خراسان با گزارش جهانگرد چینی، هوآن - چوانگ (۶۴۴-۶۲۹ م) و همچنین فهرست مالیاتی عبدالله بن طاهر از سال ۲۱۱ و ۲۱۲ ارتباط شگفت‌انگیزی وجود دارد.

اساس پژوهش مارکوارت در تالیف ایران‌شهر دو نسخه از متن اصلی کتاب موسی خورنی مشهور به نسخه

^۲ یوزف مارکوارت، *ایران‌شهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی*، ترجمه مریم میراحمدی، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۳

کامل و نسخه خلاصه شده بوده که پیش از این توسط آرسن سوکری ویرایش شده‌اند.^۳ مترجم محترم کتاب حاضر، در پیشگفتار کتاب *ایران‌شهر در جغرافیای بطلمیوس* به ناپدید شدن اصل پهلوی رساله شهرستانهای ایران‌شهر اشاره می‌کند و تنها منبعی که این رساله در آن باقی مانده را همان اثر موسی خورنی به زبان ارمنی می‌داند. این در حالی است که ایشان در پیشگفتار کتاب ایران‌شهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی آشکارا به ترجمه‌های متعدد فارسی این رساله اشاره دارد. چنان که می‌دانیم اکثر این ترجمه‌ها از متن اصل (پهلوی) رساله صورت گرفته است.^۴ برای مثال ترجمه‌هایی که توسط سعید عریان یا تورج دریایی^۵ از متن شهرستانهای ایران‌شهر به چاپ رسیده، اصل متن پهلوی را نیز ضمیمه خود دارند.

حسین کیان راد

³ P. Arsen Soukry , *Geographie de Moise de Corene*, p. 37 f, 40-44, vending 1881.

⁴ اولین ترجمه فارسی متعلق به صادق هدایت است که با نام *شهرستانهای ایران* یک بار در *مجله مهر*، سال ۷، شماره ۳، ۲، ۱ (ص ۴۷ تا ۱۲۷، ۵۵ تا ۱۳۱ و ۱۶۹ تا ۱۷۴) در سال ۱۳۲۱ به چاپ رسید و بار دیگر نیز در مجموعه مقالات هدایت با عنوان *نوشته‌های پراکنده* (تهران، امیرکبیر، ۱۳۳۴)، ص ۴۱۲ تا ۴۳۳ منتشر شد.

- سعید عریان، "شهرستانهای ایران"، *مجله چیستا*، سال ۲، شماره ۵، دی ماه ۱۳۶۱، ص ۵۹۳ تا ۶۱۹.
همچنین در *متون پهلوی*، گردآورنده: جاماسب جی آسانا، ترجمه و گزارش سعید عریان، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، پاییز ۱۳۷۱، صص ۶۹-۶۴.

- احمد تفضلی، "شهرستانهای ایران"، در *مجموعه مقالات شهرهای ایران*، به کوشش یوسف کیانی، تهران، جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۸، صص ۳۴۹-۳۳۲.

- محمد جواد مشکور، *جغرافیای تاریخی ایران باستان*، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۱، صص ۲۲۷-۲۲۲.

⁵ T. Daryae, *Šahrestānīhā ī Ērānšahr*, Costa Mesa, Ca, 2002.

